

LIETUVIŲ SPAUDOS VEIKĖJAS
MARTYNAS JANKUS

VANDA STONIENĖ

Martynas Jankus (1859—1946) — žymi figūra XIX a. pabaigos — XX a. pradžios lietuvių spaudos istorijoje, to meto Rytų Prūsijos visuomeniniame gyvenime. Jo asmeniui buržuazinėje Lietuvoje buvo skirta nemaža straipsnių, tačiau dauguma jų — jubiliejiniai, memuariniai. Ir Toronte 1967 m. pasirodžiusi stambi P. Alšeno knyga „Martynas Jankus“ tėra daugiausia anksčiau skelbtų straipsnių, atsiminimų ir nekrologų rinkinys.

Tarybinėje spaudoje M. Jankaus veikla iki šiol nebuvo plačiau tyrinėta. Šiame darbe, remiantis spausdinta literatūra ir archyviniais šaltiniais, siekiama nušviesti M. Jankaus, kaip spaudos leidėjo ir spautuvininko, veiklą.

M. Jankus augo ir brendo Bitėnuose (t. y. vokiečių valdomame Klaipėdos krašte), tuo laikotarpiu, kai vokiečių valdžia po 1871 m. pergalės kare su prancūzais ypač griebsi vokiečiai vietos lietuvius, persekioti lietuvių kalbą, šalinti ją iš mokyklų, bažnyčių, teismo ir kitų įstaigų, drausti lietuvių susibūrimus ir pan.

M. Jankaus tėvai — stambūs valstiečiai — nemėgo vokiečių-šovinistų, jaudinosi dėl lietuvių nutautėjimo, patys ragino jaunimą kovoti prieš germanizaciją¹. Kadangi mokyklos buvo vokiečių rankose, Jankai, atrodo, net savo vaikų neskatino mokytis, bijodami, kad jie nenutautėtų. Martynas tebaigė

tik pradžios mokslą, tačiau jis toliau lavinosi savarankiškai, nemaža skaitydamas, bendraudamas su to meto Rytų Prūsijos veikėjais. Ypač jis mėgo istorinio, filologinio turinio knygas. Jos ugdė M. Jankaus domėjimąsi visuomeniniu gyvenimu, padėjo jam anksti įsitraukti į lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimą, padarė jį ateistu, laisvamaniu. Didelės įtakos M. Jankui turėjo žinomas kultūros veikėjas ir rašytojas J. Zauerveinas. Jis skatino jį dalyvauti visuomeninėje veikloje, domėtis Lietuvos istorija, lietuvių tautosaka. Jo paveiktas, M. Jankus pradėjo savo apylinkėje rinkti liaudies dainas, ragino ir kitus jaunuolius imtis to darbo. 1882 m. jis išleido savo surinktų dainų rinkinį².

M. Jankus vis labiau ėmė įsitraukti į Rytų Prūsijos lietuvių visuomeninį gyvenimą, į kovą prieš germanizaciją, dalyvauti spaudoje. Jis buvo vienas iš lietuvių kultūrinės draugijos „Birutė“ steigėjų, dalyvavo politinėje kovoje dėl lietuvių atstovų išrinkimo į Vokietijos parlamentą.

Dalyvauti spaudoje jį irgi paskatino kova prieš lietuvių vokietinimą, noras suburti visus Rytų Prūsijos lietuvius, suartinti juos su Lietuvos tautiečiais. Geriausia priemone šioje kovoje galėjo būti spauda. Todėl M. Jankus, nors ir neturėdamas didesnio išsilavinimo, anksti pradėjo rašinėti įvairaus turinio straipsnius, literatūrinius kūri-

¹ Šliūpas J. Minės apie mano pretikus prie „Aušros“—„Varpas“, 1903, Nr. 3, p. 85.

² Jankus M. Lietuviškos ir seniausios dainų knygelės. Tilžė, Mauderodės sp., 1882. 36 p.

nus. Jis yra išleidęs nemažą pluoštą savo parašytų knygelių, daugiausia švietėjiško pobūdžio. Jose autorius siekė supažindinti nedidelio išsilavinimo skaitytojus su Lietuvos istorija („Lietuviniuku bei Lietuvos nusidavimai“), prūsų lietuviais („Trumpi nusidavimai Prusu Lietuvos“), lietuvių emigracija („Iszeivei Kanadoje“), užsienio šalimis („Trumpas pranešimas apie Kanadą, Didžęją šiaurinę Ameriką“), alkoholizmo žala („Negirtaukl“, „Apswaiginantis gerimas wisu būdu priežastis“). Kai kuriuose savo leidiniuose M. Jankus skelbė lietuvių tautosaką. Tokių knygelių M. Jankus yra parengęs ir išleidęs apie 30. Dauguma jų pasirašytos slapyvardžiais. V. Biržiška priskyre M. Jankui šiuos slapyvardžius: V. Giedris, K. Gyvoleitis, Kr-s, Kulkius, Martyneitis, M. J., M. Mikaitis, Vabalas, Bitėnų Mercius, M. Butkus, M. Giedvilius, J. . . s, J. A. Paraonas, M. Najokas, Bičiuolis, M. Bindokas, Ubukaitis ir kt.

M. Jankus bendradarbiavo ir Amerikos lietuvių spaudoje. Jo korespondencijų galima rasti „Unijoje“, „Lietuviškajame balse“.

Tačiau daugiausia jėgų, ypač jaunystėje, M. Jankus skyrė lietuviškoms knygoms ir periodinei spaudai leisti. Jis — leidėjas ir spaustuvininkas, laikraščių redaktorius ir išdininkas, pagaliau spaudos platinimo organizatorius ir net knygnešys.

1

Pats M. Jankus pirmuoju akstinu, paskatinusiu jį leidybinei veiklai, laikė 1882 m. vokiečių valdžios uždraudimą spausdinti „Lietuviškoje ceitungoje“ jo ir kitų Rytų Prūsijos veikėjų

(J. Mikšo, J. Zauerveino) straipsnius. Tokiomis aplinkybėmis M. Jankus ėmė galvoti pats leisti lietuvišką laikraštį. Bet tuo metu jis sužinojo, kad grupė lietuvių yra parengusi „Aušros“ pirmąjį numerį ir su entuziazmu prisijungė prie šio laikraščio leidėjų. M. Jankus nemažai prisidėjo prie „Aušros“ platinimo, nes, jo liudijimu, pirmuosius laikraščio numerius pranešė tik 75 abonentai³. „Aušrai“ propaguoti buvo naudojami „Aušros“ kalendoriai, specialūs spausdinti prospektai. Pats M. Jankus kelis kartus keliavo per sieną į Lietuvą platinti „Aušros“. 1884 m. šis laikraštis jau turėjo 240 prenumeratorių⁴. Žymiai daugiau jos buvo perduodama ir individualiai. M. Jankus prisimena, kad 1884 m. Marijampolės apylinkėse jam pavyko išplatinti po 100 egz. kiekvieno „Aušros“ numerio⁵.

M. Jankaus darbas „Aušroje“ neapsiribojo jos platinimu. Jis su tuometiniu atsakinguoju laikraščio redaktoriumi J. Mikšu parengė ir, atrodo, savo lėšomis išleido „Aušros“ kalendorių 1884 m. 10000 egz., o nuo 1884 m. Nr. 4 iki 1885 m. Nr. 8, laikinai pasitraukus J. Mikšui, buvo jos redaktoriumi. J. Basanavičius gana gerai vertino šį J. Jankaus-redaktoriaus darbą. Jis rašė, kad M. Jankus „Aušrą“ „gana gerai rėdė ir iš dalies prisidėjo prie jos išplatavimo. (...) Jankui ir Mikšai rėdant „Aušrą“ ir palengva laikui bėgant, kaip rodėsi, vis geriau ėjo, raštai tobulinosi, sandarbininkų ir skaitytojų skaitlis didėjo“⁶.

M. Jankus ir materialiai rėmė „Aušros“ leidimą, teikė savo namuose prieglaudą J. Šiūpui, J. Mikšui ir kitiems laikraščio bendradarbiams, savo turtu laidavo jos spausdinimą Mauderodei⁷,

³ Vilniaus valst. universiteto mokslinė biblioteka, rankraščių skyrius (toliau — VVU MB), f. I, D 580, lap. 230.

⁴ Lietuvos TSR mokslų akademijos biblioteka, rankraščių skyrius (toliau — MAB), f. 103, b. 137, lap. 4.

⁵ Ten pat, lap. 8.

⁶ Basanavičius J. Iš istorijos mūsų atsigaivėliavimo.—, „Varpas“, 1903, Nr. 3, p. 74.

⁷ VVU MB, f. I, D 580, lap. 119.

o tai irgi buvo labai svarbu, nes M. Jankus buvo bene vienintelis iš „Aušros“ leidėjų, pastoviai gyvenęs Bitėnuose ir turėjęs nekilnojamo turto. Vaizgantas rašė, kad „Prūsiose tuomet nebuvo nė vieno lietuviu, kuris būtų drįsęs laiduoti tokį netikrą geštetą“⁸.

M. Jankaus pagalba „Aušrai“ J. Šliūpas taip yra apibūdinęs: „Pas Jankų atvykau be pinigų. Sutarėva, aš ir jis, dirbsią „Aušrai“ ant kojų pastatyti... „Aušros“ skolų radome 1000 markių Kybelkos ir Syberto spaustuvei, kurias Jankus išlygino, ir kadangi Ragainės burmistras panorėjo „Aušrą“ cenzūruoti ir liepė vokiškai išversti, mes ją tuojuo perkėlėme į Tilžę pas Mauderodę spausdinti, kur Jankus pasigalvojo mokėti spaudos išlaidas. Tilžėje manėme būsiant mažiau kliūčių iš vokiškųjų valdininkų pusės“⁹.

„Ūpas mano ir Jankaus buvo pakilęs, abudu dirbove su džiaugsmu ir sutartiškai“¹⁰.

Tuo būdu, net trumpai susipažinus su entuziastringu M. Jankaus darbu „Aušroje“, darosi suprantami jo pergyvenimai dėl klerikalų organizuoto „Aušros“ boikoto¹¹ ir jos leidimo nutraukimo. Matyt, įvertindamas didelį M. Jankaus atsidavimą lietuviškos spaudos darbui, J. Basanavičius 1887 m. kreipėsi būtent į jį dėl „Aušros“ atgaivinimo, siūlydamas jam vėl būti šio laikraščio leidėju ir ekspeditoriumi¹².

Sustojus „Aušrai“, M. Jankus vienas skubiai organizavo naują laikraštį, skirtą Lietuvai — „Garsą“. Laikraštis buvo pradėtas leisti Tilžėje 1887 m. spalio 17 d. 500 egz. tiražu. M. Jankaus manymu, jis turėjo pavaduoti „Aušrą“.

Tačiau tai pasiekti leidėjui nepavyko. Būdamas daugiau svajotojas, entuziastas, o ne praktikas, M. Jankus nesuvedė, kad, norint sėkmingai leisti laikraštį, reikia turėti gerų bendradarbių, pateikti aktualios medžiagos ir to meto sąlygomis — pačiam surasti skaitytojų. M. Jankui nepavyko padaryti nei viena, nei kita. „Garsas“ netapo populiarus, (turėjo 238 prenumeratorius, iš jų 171 — Rytų Prūsijoje)¹³, darė leidėjui nuostolius ir, nesulaukęs nė metų, 1888 m. rugpiūčio mėn. sustojo ejęs.

Be to, M. Jankus dar 1886 m. planavo leisti laikraštį „Naktis“, buvo surašęs ir pirmąjį — pavyzdinį jo numerį, tačiau leidinys nepasirodė.

Šios nesėkmės neatbaidė M. Jankaus nuo spaudos darbo. Jis, atrodo, neilgai kalbinamas, su dideliu noru sutiko prisidėti prie „Varpo“ ir „Ūkininko“ leidimo. 1890 m. sausio 29 d. M. Jankus, tada jau nuosavos spaustuves savininkas, ir K. Voska (tos spaustuves prižiūrėtojas) sudarė sutartį su laikraščių leidėjais. Pagal šią sutartį spaustuvininkai, gavę iš „Varpo“ leidėjų 1000 rb. paskolą, sutiko vykdyti šias pagrindines pareigas: „a) spausdinti du laikrasczius „Varpa“ ir „Ūkininką“, taipgi padidinti juos ir pagerinti pagal išgalėjimą; b) vesti administraciją už laikrasczių, tai yra: vesti rokundą pinigų, surinktų už laikrasczius, taipgi pinigų, iszduotų ant spausdinimo ir platinimo, pristatyti laikrasczius ten ir tiems, kur ir kam reikia...“¹⁴ Kaip matyti iš sutarties, M. Jankus tapo „Varpo“ spaustuvininku ir tuo pačiu — administratoriumi, kasininku bei ekspeditoriumi. To meto sąlygomis tai

⁸ Tumas J. Lietuvių literatūros draudžiamojo laiko paskaitos. K., 1925, p. 158.

⁹ Šliūpas J. Šis tas apie „Aušrą“. K., 1936, p. 23.

¹⁰ Šliūpas J. Jaunatvė — gyvenimo pavasaris. Šiauliai, 1927, p. 54.

¹¹ VVU MB, f. I, D 580, lap. 109.

¹² Ten pat. f. 1200, lap. 3; MAB, f. 103, b. 192, lap. 2.

¹³ Biržiška V. Iš lietuviškos laikraštijos praeities.— „Bibliografijos žinios“, 1932, Nr. 6, p. 228.

¹⁴ „Mūsų senovė“, 1940, T. 3, Nr. 1, p. 173.

buvo sunkios pareigos, ir M. Jankus nepajėgė su jomis susitvarkyti. „Varpa“ ir „Ūkininką“ M. Jankus spausdino trejus su puse metų. Jis ne tik ne-sugebėjo gauti pelno iš šių laikraščių, bet dargi patyrė didelių nuostolių. Priežasčių buvo daug. M. Jankaus spaustuvė buvo maža, spausdinimo technika menka, raidžių užtekdamo tik vienam numeriui surinkti. Ir pats M. Jan-kus, kaip minėta, nebuvo apskrus ir praktiškas žmogus. Antra vertus, ir „Varpo“ leidėjai nepajėgdavo laikytis sutartyje priimto pasižadėjimo — pristatyti laiku medžiagą. Rankraščiai beveik visada vėluodavo, spaustuvės dar-bo ritmas būdavo nuolat trukdomas, o algas spaustuvės darbininkams reikė-davo mokėti kas mėnesį. „Varpo“ lei-dimo nuostoliai didėjo. Dalį šių nuostolių dengė pats M. Jankus, dalį prašė padengti „Varpo“ leidėjų, motyvuodamas jų kalte. Dėl to tarp M. Jan-kaus ir „varpininkų“ kilo konfliktas. „Varpininkai“ apkaltino spaustuvinin-ką pasisavinus pinigus, duotus šiems laikraščiams leisti, atsisakė mokėti pa-pildomai M. Jankaus prašomą sumą, pagaliau nutraukė sutartį ir perdavė „Varpą“ spausdinti Mauderodei. Ši istorija inėšė nemaža kartėlio į M. Jan-kaus gyvenimą, apie ją jis ne kartą ir ne visada objektyviai yra rašęs spau-doje¹⁵. Daug kaltinimų M. Jankui ga-lima rasti ir „varpininkų“ atsiminimuose¹⁶. Bene objektyviausiai M. Jankaus ir „Varpo“ leidėjų santykius bus api-būdinęs V. Biržiška. Jis rašė: „Kiek matyti iš sutarties, teksto sąlygos, pa-statytos M. Jankui ir Voskai, ypač tiems laikams, buvo labai sunkios,

o laikraščiu duodant maža pajamų, vi-sas kapitalas turėtų trumpu laiku išsi-sunkti, kita vertus, Jankus niekados ne-turėjo komercinių gabumų, o literatū-ros srityje buvo tikras fantastas, nuo-latos sumanęs ir bandąs leisti tokius leidinius, kuriems iš anksto buvo lemta greitai mirti“¹⁷. Iš tikrųjų M. Jankus, nors ir ne kartą patyręs nemažų nesėk-mių leidybiniame darbe, visą laiką va-dovavosi daugiau savo idėjomis, entu-ziazmu, negu realiomis galimybėmis. Tik ta M. Jankaus būdo savybe greičiausiai ir galima paaiškinti jo daug-kartinius bandymus savo iniciatyva ir lėšomis leisti norimos pakraipos laik-raščius, nepasirūpinus iš anksto nei bendradarbiais, nei skaitytojais. Bandy-mų leisti ir redaguoti periodinius lei-dinius M. Jankus yra padaręs daugiau kaip dešimt. Be anksčiau minėtų, tai — „Nauja aušra“ (1892), „Ūkininkų prie-telis“ (1894), kurie žlugo su pirmuoju numeriu. Kiti, pavyzdžiui, „Naujos ži-nios“ (1890), pirmasis lietuviškas jumo-ristinis iliustruotas žurnalas „Tetutė“ (1891—1893), „Lietuviškas darbinin-kas“ (1894), „Saulėtaka“ (1900—1902), „Dienos laps“ (1909) ėjo kiek ilgesnį laiką, bet populiariamo neturėjo. An-tai „Naujos žinios“ teturėjo tik 12 pre-numeratorių¹⁸, o iš „Tetutės“ abonen-tų leidėjas tesurinkęs vos 16 markių¹⁹.

Žinomi M. Jankaus bandymai leisti savo jėgomis vietos gyventojams pe-riodinę spaudą ir vokiečių kalba. Tai laikraščiai „Memeler Abendpost“, „Me-meler Neuste Nachrichten“, „Osdeut-scher Volksbote“, „Tilsiter Echo“. Bendradarbiai M. Jankų atkalbinėdavo

¹⁵ M. Jankus šia tema yra išleidęs ir atskirą knygėlę: „Išsteisinimas prieš užplindė-jimus nekurių ponų per „Varpą ir Vienybę...“ Bitėnai, Sp. Jankaus, 1893. 13 p.

¹⁶ Bagdonas J. Iš varpininkų veiklos — VVU MB, f. I, R. 2974; Mikolainis P. Dar prie Martyno Jankaus jubilėjaus. — „Lietuvos žinios“, 1929, sausio 18; ir kt.

¹⁷ Biržiška V. 1890 m. „sulygimas“ „Varpui“ ir „Ūkininkui“ leisti. — „Mūsų senovė“, 1940, T. 3, Nr. 1, p. 173.

¹⁸ Mikolainis P. Dar prie M. Jankaus jubilėjaus. — „Lietuvos žinios“, 1929, sio 18.

¹⁹ „Tetutė“, 1893, Nr. 11—12, p. 1.

nuo tokių komerciškai rizikingų mėginimų²⁰, tačiau jis iš tokius spėjimus neatsižvelgavo. Tai iš dalies rodo, kad šiuos leidinius M. Jankus leido ne komerciniais, bet idėjiniais sumetimais. Nepabūgdavo jis, kada dėl kai kurių šių leidinių straipsnių jam tekdavo susilaukti kratų, aiškintis vokiečių policijoje ir pan. Tokių nemalonių jis turėjo dėl „Garso“, „Ostdeutscher Volksbote“ (pastarasis specialiai buvo skirtas rinkiminei komisijai į reichstagą 1892 m.).

Nesiimant šiame darbe nagrinėti M. Jankaus leistų periodinių leidinių turinio, reikia pažymėti, kad jie buvo palyginti menko žurnalistinio ir poligrafinio lygio. Šiek tiek geresnis iš jų „Saulėtaka“, kurią redagavo A. Bruožis. Poligrafiniu požiūriu kiek įdomesnis „Tetutė“.

Visi M. Jankaus laikraščiai ėjo trumpą laiką, turėjo mažą skaitytojų ir nesuvaldinę žymesnio visuomeninio vaidmens. Vis dėlto jie yra įdomūs ne tik M. Jankaus asmenybei bei jo visuomenei veiklai apibūdinti, bet ir to meto Rytų Prūsijos lietuviškosios spaudos istorijai nušviesti.

2

Suprasdamas spaudos reikšmę nacionaliniame lietuvių judėjime, M. Jankus nuo pat savo visuomeninės veiklos pradžios rūpinosi sukurti ir reikiamą bazę lietuviškai spaudai leisti.

Tuo laiku Rytų Prūsijoje veikė keletas vokiečių spaustuvių: Mauderodės, Reilenderio, Posto, Vejerio ir kt. Komerciniais tikslais jie spausdindavo ir lietuviškus leidinius. Pirmasis iš lietu-

vių, įsteigęs spaustuvę lotynišku šriftu, skirtą darbu Lietuvai, buvo J. Mikšas. Tačiau jo spaustuvė neišgaitė teišsilaiškė (1885 m. rugsėjis — 1886 m. birželis). Rytų Prūsijoje leidiniai lotynišku šriftu beveik nebuvo vartojami, o užsakymų iš Lietuvos buvo gaunama nepakankamai, todėl J. Mikšo spaustuvė, neišlaikiusi nė metų, bankrutavo. M. Jankus rašė, kad, užsariusis šiai spaustuvei, leidybinį darbą dirbti buvo sunku ir teko galvoti apie naujos lietuviškos spaustuovės steigimą. Ją ir įsteigė pats M. Jankus.

Pirmoji jo spaustuvė buvo Ragainėje, 1889 m.²¹ nupirkta už 10.000 markių iš J. Sieberto (anksčiau jį priklausė Kibelkai-Albanui)²². Spaustuvė buvo sena ir primityvi, stokojo techninių dalių, šrifto, spausdinimo mašinoms buvo sukamos ranka. Ūkininkaudamas ir gyvendamas Bitėnuose, jis negalėjo vadovauti spaustuvei, jos vadovu tapo K. Voska. Todėl tarp M. Jankaus, K. Voskos bei „Varpo“ leidėjų ir buvo sudaryta minėtoji „Varpo“ leidimo sutartis. K. Voska pažadėjo M. Jankui „Varpo“ spausdinimo išlaidas padengti iš kitų spausdinamų darbų pelno²³. Tačiau užsakymų spaustuvei mažai teturėjo (be „Varpo“ ir „Ūkininko“ 1889 m. buvo išleistos 2, 1890 m. — 1 knygutė), todėl nebuvo ir pelno. Nuo pat pirmųjų spaustuvės veiklos metų M. Jankus turėjo ją išlaikyti savo lėšomis.

1890 m. vasarą dėl nežinomų priežasčių M. Jankaus ir K. Voskos bendradarbiavimas nutrūko, ir M. Jankus „Ūkininke“ paskelbė, kad „spaustuvė iki šiol Kr. Voskos Ragainėje vadina moji perėjo į mano rankas“²⁴. Tame pat skelbime M. Jankus kreipėsi į tau-

²⁰ Mikolainis P. Atsiminimai iš „Varpo“ gyvenimo.— „Varpas“, 1920, Nr. 6—7, p. 180.

²¹ M. Jankus straipsnyje „Apie lietuviškos spaudos praeitį“ („Spaudos menas“, 1934, Nr. 1, p. 5) nurodo, kad spaustuvę jis pirkto 1888 m., tačiau, kituose šaltiniuose neminėdamas datos, jis sieja spaustuves išsigijimą su „Varpo“ leidimo pradžia. Atrodo, jog spaustuves pirkimo data teisingiau būtų laikyti 1889 metus.

²² Jankus M. Apie lietuviškos spaudos praeitį.— „Spaudos menas“, 1934, Nr. 1, p. 5.

²³ Jankus M. Apie savo rolę „Aušros“ gadyne.— „Klaipėdos žinios“, 1924, lapkr. 23.

²⁴ „Ūkininkas“, 1890, Nr. 6, p. 96.

tiečius, prašydamas palaikyti jo spaustuvę.

1890 m. rugsėjo mėn. M. Jankus perkėlė spaustuvę į Tilžę — lietuviškos spaudos Rytų Prūsijoje centrą. Čia jis tikėjosi ir daugiau užsakymų gauti, ir išspausdintą produkciją lengviau realizuoti, nes būtent iš Tilžės prasidėdavo daugumos lietuvių knygnešių keliai.

Tilžėje M. Jankaus spaustuvėje, be „Varpo“ ir „Ūkininko“, buvo spausdinama dar „Apšvieta“ — pirmasis lietuviškas ateistinis, Lietuvių mokslo draugystės Amerikoje leidžiamas ir J. Šliūpo redaguojamas mėnesinis žurnalas. Tačiau spaustuvės reikalai ir Tilžėje nepagerėjo, nors to M. Jankus ir labai tikėjosi. Matyt, buvo gerinama ir spaudos technika. Antai žinoma, kad 1891 m. buvo nupirkta šrifto už 400 rublių²⁵. Tačiau spaustuvė neturėjo svarbiausio — žmogaus, sugebančio jai vadovauti. Žiemą visus spaustuvės reikalus tvarkydavo pats spaustuvininkas, bet vasarą jis grįždavo į Bitėnus ūkininkauti, atrodo, nepalikdamas čia jokio pavaduotojo. Atliekamu nuo ūkio darbų laiką jis pats peržiūrėdavo, tikrindavo leidinius. Į Bitėnus buvo siunčiami rankraščiai ir, atrodo, korektūros. Toks siuntinėjimas trukdydavo laiką, kėlė leidinių savikainą; leidiniai vėluodavo. Spaustuvė ne tik kad nedavė pelno, bet ir nepajėgė pati išsilaikyti: nuostoliai vis didėjo. Pagrindiniai darbų užsakovai — „Varpo“ ir „Ūkininko“ leidėjai, kaip minėta, vis labiau buvo nepatenkinti M. Jankum ir pagaliau 1892 m. visai nutraukė sutartį. Tai galutinai pakirto spaustuvę. Neturėdamas užsakymų, neįstengdamas apmokėti už popierių, M. Jankus 1892 m. bu-

vo priverstas nutraukti spaudos darbus. Spaustuvė už skolas pateko į varžytines ir buvo parduota už 1800 markių²⁶ (su 8200 markių nuostoliu, lyginant su pirkimo kaina).

Taip baigėsi pirmasis M. Jankaus spaustuvininko veiklos etapas. Tačiau ši nesėkmė jo neatbaidė — M. Jankus neatsižadėjo savo minties leisti lietuvišką spaudą. Tolesnę jo veiklą šioje srityje galima apibūdinti jo paties žodžiais: „Išpardavęs įvairius savo daiktus ir likusias knygas, sudariau menką sumelę pinigų, už kuria išsimokėtinai nusipirkau mažą spaustuvę, kurią parvežiau į Bitėnus“²⁷. Taigi jau 1893 m. M. Jankus tęsė spaustuvininko darbą Bitėnuose, savo namuose.

Apie Bitėnų spaustuvės įrengimus nedaug teliko žinių. M. Jankus rašė, kad pradžioje tebuvo viena spaudos mašina, sukama ranka, nuo 1902 m. sukama motoru. Netrukus buvo pastatytos dar dvi mašinos ir trijų arklio jėgų motoras. Spaustuvėje dirbo 8–10 darbininkai²⁸. Turėjo Bitėnuose M. Jankus ir mokinių, kuriuos mokė spaustuvininko darbo²⁹. Čia pirmuosius spausdinimo įgūdžius įgijo ir žinomas Rytų Prūsijos kultūros veikėjas A. Bruožis³⁰.

Bitėnuose spaustuvė reguliariai dirbo iki 1909 m. Joje buvo išspausdinta keliolika periodinių leidinių ir apie 350 atskirų spaudinių (knygų, kalendorių, atsišaukimų). Priklausomai nuo leidinio paskirties — vietiniams ar Lietuvos gyventojams jis buvo skiriamas — buvo spausdinama gotišku ar lotynišku šrifto. Bitėnuose išspausdinti beveik visi minėti paties M. Jankaus leisti periodiniai leidiniai, keletas Lietuvos so-

²⁵ VVU, f. 235, lap. 29.

²⁶ MAB, f. 103, b. 192, lap. 5.

²⁷ Jankus M. Apie lietuviškosios spaudos praeitį.—„Spaudos menas“, 1934, Nr. 1, p. 5.

²⁸ Ten pat, p. 6.

²⁹ MAB, f. 103, b. 325, lap. 1–2.

³⁰ Bruožis A. Mažosios Lietuvos mokyklos ir lietuvių kova dėl gimtosios kalbos. K., 1935, p. 5.

cialdemokratų partijos laikraščių. Tai „Aidas Lietuvos darbininkų gyvenimo“ (1899), „Lietuvos darbininkas“ (1899), „Darbininkų balsas“ (1904—1906), „Draugas“ (1904—1905), „Darbininkas“ (1905), „Sparva“ (1905). Čia toliau buvo spausdinama minėta „Apšvieta“ ir nuo 1903 m. baptistų draugijos organas „Pasiuntinystės laiškas“.

Pradžioje Bitėnų spaustuvės veikla nebuvo didelė — iki 1900 m. M. Jankus išleisdavo kasmet tik po 4—5 leidinius. Nuo 1901 m. ji ėmė aktyvėti ir pasiekė savo viršūnę 1905 m.— daugiau kaip 50 leidinių. Neabejotina, kad pagrindinė to aktyvėjimo priežastis buvo revoliucinio judėjimo Lietuvoje pakilimas — politinės literatūros pareikalavimas; ta literatūra ir sudarė didžiąją spaustuvės darbų dalį. Tačiau 1907—1908 m. dėl sustiprėjusios reakcijos po revoliucijos pralaimėjimo ir dėl leidybinio darbo išsivystymo pačioje Lietuvoje (panaikinus spaudos draudimą) M. Jankus užsakymų ėmė gauti vis mažiau, spaustuvės veikla pamažu ėmė apmirti (1908 m. išleisti tik 7 leidiniai), o spaustuvininkas vis labiau ėmė klimpti į skolas. 1909 m. M. Jankus bankrutavo, jo ūkiui buvo paskelbtos varžytinės. Spaustuvininko tėvas ūkį išpirko, bet sūnui jo neužrašė. M. Jankus su šeima paliko Bitėnus ir persikėlė į Klaipėdą. Taip baigėsi pats svarbiausias, produktyviausias M. Jankaus spaustuvės veiklos laikotarpis.

Tačiau ir po šio bankroto M. Jankus nežada mesti spaustuvininko darbo. Jis ir vyko į Klaipėdą, tikėdamasis šį darbą tęsti. Tačiau čia jau nieko reikšmingesnio nepadarė. Klaipėdoje M. Jankus toliau spausdino baptistų laikraštį „Pasiuntinystės laiškas“, ėmė leisti „Memeler Neuste Nachrichten“, bet pastarasis teisilaikė tik porą mėnesių. 1909 m. pabaigoje jis mėgino leisti

dienraštį „Dienos laps“, tačiau ir tas, nesuradęs skaitytojų, po kelių savaičių žlugo. Klaipėdoje jam ypač kenkė spaudos leidėjai vokiečiai. Žinodami M. Jankų kaip išitikinusių vokietinimo politikos priešą, jie boikotavo jo spaustuvę. 1911 m. vietos lietuviai pasiūlė M. Jankui spausdinti laikraštį „Apžvalga“, po 17 ar 25 markes už numerį, t. y. tokia kaina, kuri, M. Jankaus žodžiais, neapsimokėjo nė už raidžių surinkimą, bet spaustuvininko šeima, neturėdama kitų pragyvenimo šaltinių, su ja sutiko ir dirbo pusvelčiui. Tačiau netrukus leidėjai iš viso nustojo mokėti spaustuvininkui, ir šis nutraukė santykius su jais³¹.

Nesisekant su spaustuve, M. Jankus Klaipėdoje įsigijo spaudos kioską ir bandė virstis iš spaudos pardavimo. Tačiau turtingesnis prekybininkas lietuvis pasistatė šalia kitą kioską ir nukonkuravo M. Jankų³². Taip buvo pakirstos paskutinės jo šeimos pajamos. Spaustuvininkas neturėjo net kuo užsimokėti už butą, nupirkti vaistų sergančiai žmonai, išmaitinti šeimos. Todėl 1912 m. pabaigoje jis su dideliu nuostoliu pardavė spaustuvę lietuviškai bendrovei „Lituania“^{32a}, grįžo su šeima pas tėvą į Bitėnų ūkį ir daugiau prie aktyvaus spaustuvininko darbo negrižo.

Tiesa, yra žinių, kad po pirmojo pasaulinio karo jis dar bandė įsijungti į spaudos leidimo darbą. Antai, 1921 m. M. Jankus su A. Bruoželiu iš V. Sieberto nupirko spaustuvę Šilutėje ir joje leidžiamą vietos gyventojams laikraštį „Memeler Gauzeitung“³³. Svarbiausias jų tikslas — paversti šį laikraštį lietuviškumo propaguotoju. Tačiau „Memeler Gauzeitung“ skaitytojų tarpe pasisekimo neturėjo, ir jo leidimas nutrūko. Apie kitus šios spaustuvės darbus žinių nerasta. Neaiškus ir

³¹ MAB, f. 103, b. 192, lap. 5; f. 103, b. 128, lap. 7.

³² Alšėnas P. Martynas Jankus. Torontas, p.

^{32a} MAB, f. 103, b. 128, lap. 7—8.

³³ MAB, f. 103, b. 40, lap. 20.

M. Jankaus darbas joje. Yra žinoma tik, kad jo kompanijonas A. Bruoželis, „vesdamas ūkinius spaustuvės reikalus, per plačiai gyveno“³⁴ ir įklampino spaustuvę į skolas. 1923 m. spaustuvė turėjo 18000 litų skolas. A. Bruoželis pasiūlė M. Jankui spaustuvę parduoti, M. Jankus sutiko. Spaustuvę atpirko anksčiau buvusio savininko V. Sieberto brolis, taip pat spaustuvininkas Siebertas, iš Klaipėdos, už 40000 litų. Pandengus skolą, likusius 22000 litų M. Jan-

kus ir A. Bruoželis pasidalino pusiau³⁵.

Atrodo, kad daugiau bandymų grįžti prie spaustuvininko darbo M. Jankus nedarė.

Jo namai ir buvusi spaustuvė Bitėnuose tapo tarsi spaudos muziejumi. Antrojo pasaulinio karo metu namai sudegė, kartu sudegė ir spaustuvės likučiai bei ten M. Jankaus sukaupta lietuviška spauda.

M. Jankaus spaustuvės produkciją apytikriai atspindi ši lentelė³⁶:

Metai	Atskiri leidiniai			
	Knygos	Kalendoriai	Atsišaukimai	
1889	2	—	—	
1890	—	1	—	2
1891	19	2	—	3
1892	10	1	—	5
1893	15	—	—	2
1894	8	—	—	2
1895	4	1	—	—
1896	4	—	—	1
1897	5	—	—	—
1898	4	2	1	—
1899	12	2	4	2
1900	8	3	—	—
1901	27	1	—	1
1902	23	—	—	1
1903	36	2	2	1
1904	37	—	6	3
1905	40	—	11	3
1906	28	—	1	1
1907	18	1	—	1
1908	6	1	—	1
1909	2	—	—	3
1910	1	—	—	2
1911	—	—	—	1

Lentelė, kaip minėta, nėra tiksli. Dauguma to meto leidinių yra kontrafakiniai, todėl, norint nustatyti jų tikrąją leidimo vietą ir laiką, reikia atskirų kruopščių tyrinėjimų. Šito straipsnyje nebuvo siekiama. Į lentelę įtrauk-

ti leidiniai, kuriuose nurodyta M. Jankaus spaustuvė arba kuriuos šiai spaustuvei priskyrė ankstesni bibliografai.

M. Jankaus spaustuvė negalėjo lygintis su pajėgiausiomis tokio tipo įmonėmis Rytų Prūsijoje (tik Bitėnų spaus-

³⁴ MAB, f. 103, b. 40, lap. 20.

³⁵ Ten pat, lap. 21.

³⁶ Duomenys lentelėi imti iš V. Biržiškos „Lietuvių bibliografijos“, J. Zanavickūio „Suskaitos arba statistikos visų lietuviškų knygų, atspausų Prusuose nuo 1864 m. iki pabaigai 1896 m.“, M. Zaunūtės „Priedo prie statistikos lietuviškų knygų atspausų Prusuose nuo 1864 m. iki pabaigai 1899 m.“ ir Vilniaus mokslinių bibliotekų katalogų.

tuvė buvo kiek didesnė). Tai iš dalies rodo ir paties M. Jankaus pateikti duomenys apie atskirų spaustuvių produkcijos gabenimą į Lietuvą. Jis rašė, kad Mauderodė kasmet į Lietuvą parudavo spaudos už 80000 rb., Šenkė — nuo 38000 iki 70000 rb.³⁷, o jis pats vidutiniškai už 20000 rb.³⁸ spaudos gabeno per sieną. Statistikai, atrodo, imti XX a. pradžios pirmieji metai, t. y. produktyviausias M. Jankaus spaustuvės laikotarpis — kitais metais jo produkcija turėjo būti daug mažesnė. Tačiau, nepaisant tų kiekybinių rodyklių, M. Jankaus spaustuvės (ypač Bitėnų) produkcija buvo bene aktualiausia to meto sąlygomis ir suvaidino nemažą vaidmenį lietuvių nacionaliniame ir revoliuciniame judėjime.

Pats M. Jankus buvo toli nuo lietuvių revoliucinio judėjimo idėjų, Lietuvos socialdemokratų partijos, tačiau jo laisvamaniškumas, tolerancija, matyt, ir lėmė tai, kad būtent M. Jankaus spaustuvė tapo pagrindine baze to meto pažangioms visuomeninėms ir marksistinėms idėjomis skleisti, nors spaustuvininkas gavo išpėjimų ir grasinimų dėl tokios literatūros leidimo³⁹.

Pats spaustuvininkas apie tai rašė: „Aš Bitėnuose, savo spaustuvėje, daug maldų knygų nespausdinau, pas mane buvo spausdinama vis socialistų literatūra, ją redagavo Kapsukas, kartais Janulaitis, jos apyvarta per metus siekė iki 12000 rublių“⁴⁰. Turint omenyje anksčiau pateiktą M. Jankaus spaustuvės apyvartą bendrą 20000 rb. sumą metams, neabejotinai turime pripažinti pažangų šios spaustuvės vaidmenį to meto sąlygomis.

M. Jankus Bitėnuose 1904 m. išspausdino pirmąjį marksizmo pradininkų

veikalą lietuvių kalba — K. Markso ir F. Engelso „Komunistų manifestą“, daugiau kaip dešimt V. Kapsuko darbų („Vaina Maskolijos su Japonija“, 1904; „Kokia mums reikalinga valdžia“, 1905; „Šalin caro valdžia“, 1905; antroji laida 1906, ir kt.), V. Libknechto, S. Matulaičio aktualių visuomeninių-politinių brošiūrėlių, J. Šliūpo anti-religinių knygėlių (už kurias spaustuvininkui teko susidurti su vokiečių policija)⁴¹, P. Vileišio mokslo populiarinimo leidinių.

M. Jankaus spaustuvė buvo Lietuvos socialdemokratų partijos pagrindinis leidybinis centras, nors daugelyje leidinių (tame tarpe K. Markso ir F. Engelso „Komunistų manifeste“), siekiant suklaidinti carinę valdžią, leidimo vieta nurodytas koks nors užsienio miestas (Londonas, Paryžius, Ciurichas ir pan.). Bitėnuose išėjo tokie programiniai Lietuvos socialdemokratų partijos leidiniai, kaip „Lietuvos socialdemokratų partijos manifestas“ (1905), „Lietuvos socialdemokratų partijos programa“ (1905), o taip pat apie 20 atsišaukimų, raginančių kovoti prieš carizmą, dalyvauti 1905 m. revoliucijoje („Šalin caro valdžia!“, „Vyrai už ginklų!“ ir kt.), Gegužės 1-osios proga, spaudos draudimo panaikinimo proga ir kt. Dauguma atsišaukimų buvo leidžiami 20000 egz. tiražu, o kai kurie jų — net 50000 egz.

Įdomu pažymėti, kad M. Jankaus vardas ir jo spaustuvė buvo žinoma ir baltarusių revoliucinio judėjimo dalyviams, ir jie ją panaudojo baltarusių pažangiai literatūrai skleisti. M. Jankus mini, kad 1892 m. pas jį į Tilžę atvyko iš Minsko žmogus, pasivadinęs

³⁷ MAB, f. 103, b. 40, lap. 3.

³⁸ Ten pat, f. 103, b. 1, lap. 24.

³⁹ Ten pat, f. 103, b. 40, lap. 1.

⁴⁰ Jankus M. Iš pirmosios knygų platinimo gadynės — Kn.: Knygnešys. T. 2, K., 1928, p. 307.

⁴¹ Mikolainis P. Atsiminimai iš „Varpo“ gyvenimo.—„Varpas“, 1920, Nr. 6—7, p. 183.

Abramavičium, prašydamos išspausdinti kelias brošiūrėles baltarusių kalba⁴². M. Jankus sutikęs spausdinti tik lotynišką šriftu, nes rusiško neturėjęs. Abramavičius ir gyvenęs pas spaustuvininką, kol buvo spausdinamos tos 7 ar 8 brošiūrėlės (tai „Kilka uvaga“, „Jan Skiba“, „Dziadzko Antan“ ir kt.). Pats M. Jankus organizavo ir tų knygų pasiuntimą į Minską⁴³.

M. Jankus išspausdino nemaža lietuvių rašytojų grožinių kūrinių ir publicistikos. Tai K. Donelaičio „Pavasario linksmybės“ (1891); Lazdynų Pelėdos „Judošius“ (1902), „Klajūnas“ (1902); G. Petkevičaitės „Nebe pirmas“ (1902); J. Biliūno „Iš mūsų praeities“ (1903), „Valdžios pilvas“ (1903); M. Valančiaus „Vaikų knygelė“ (1905 ir 1907). Bitėnuose išėjo S. Gimžausko, A. Kriščiukaičio, K. Stikliaus ir kitų rašytojų kūriniai.

Tačiau M. Jankus yra išspausdinęs nemažai religinės literatūros — ji sudaro apie 1/4 visų jo išleistų knygų. Giesmynai, maldaknygės turėjo tuo metu didelę paklausą, galėjo būti leidžiamos dideliu tiražu, pakartotiniams leidimams ir garantavo spaustuvininkui pelną. Nuo jo neatsisakė ir M. Jankus. Antra vertus, tokios literatūros leidimas kartais galėjo būti vienintelė galimybė spaustuvei palaikyti. Poreikiai pasaulietinei mokslo populiarinimo literatūrai dar nebuvo išugdyti laudyje, ir neretai gana ilgai reikėdavo ieškoti jos skaitytojų. Apie tai M. Jankus vėliau rašė: „Norint visuomenišką arba naudingą žmonijai knygelę atspausdinti ir parduoti, tai 2000 egz. išplatinti trukdavo apie 8—10 metų“⁴⁴. Ši spaustuvininko teiginį patvirtina ir jo patyrimas leidžiant ir platinant P. Vileišio knygeles.

Tuo metu Rusijoje gyvenusio P. Vi-

leišio knygelių M. Jankus yra išspausdinęs kelias dešimtis. P. Vileišis savo leidiniams daugiausia nustatydavo 3000 egz. tiražą ir iš anksto už jų leidimą užmokėdavo. M. Jankus, autoriui nežinant, šį tiražą dažnai sumažindavo iki 2000 egz., tačiau ir jį sunkiai realizuodavo, net ir sumažinta (iki pusės ar ketvirtadalio) kaina. Neretai dalį šių leidinių spaustuvininkas išaldindavo ir veltui⁴⁵. Taigi, nors P. Vileišis apmokėdavo spausdinimo išlaidas ir dažnai dovanodavo jam beveik visą išleisto knygos tiražą, spaustuvininkas didelio pelno ir iš P. Vileišio neturėjo.

Matyt, ne ką geriau sekdavosi realizuoti ir grožinės literatūros kūrinius, nes vidutiniškas jų tiražas būdavo 2000—3000 egz., tik K. Stikliaus pamfletai pasiekė, atrodo, didžiausią M. Jankaus leidinių tiražą — 75000 egzempliorių⁴⁶. Visuomeninės-politinės literatūros tiražai buvo didesni už grožinės, pavyzdžiui, keli V. Kapsuko darbai turėjo 10000—15000 egz. tiražą.

Iš čia pateiktos M. Jankaus spausdintų veikalų apžvalgos matyti, kad spaustuvininkas apskritai netaikė ir negalėjo taikyti savo politinių ar religinių principų praktinei spaustuvės veiklai ir vykdėdavo įvairių organizacijų ar asmenų užsakymus. Apie tai jis rašė: „Man Bitėnuos įtaisius savo spaustuvę ir kad duoti darbininkams darbo, reikėjo ieškoti spaudos darbų, nebojant kokios įtalpos ir kokios naudos atneštų tokie darbai lietuviškai visuomenei“⁴⁷. Tačiau, kiek leido galimybės, M. Jankus noriai palaikydavo lietuvių pažangias visuomenines organizacijas ir atskirus asmenis, spausdinamas savo spaustuvėje jų leidinius skolon, nesitikėdamas atlyginimo net iš leidėjų, nei pelno, pardavus leidžiamas knygytes.

⁴² MAB, F 103, b. 128, lap. 2.

⁴³ Ten pat, F 103, b. 1, lap. 22—23.

⁴⁴ Jankus M. Apie lietuviškos spaudos praeitį.—„Spaudos menas“, 1934, Nr. 1, p. 6.

⁴⁵ Biržiška V. Petras Vileišis ir Martynas Jankus.—„Lietuva“, 1926, rugs. 3.

⁴⁶ Tumas J. Lietuvių literatūros draudžiamąjį laiką paskaitos. K., 1925, p. 162.

⁴⁷ MAB, f. 103, b. 145, lap. 3.

Nemažai M. Jankus prisidejo ir prie lietuviškos spaudos platinimo.

Spaudos platinimo darbą jis pradėjo dirbti bemaž kartu su leidybinium. Antai jau 1890 m. „Varpo“ I numeryje buvo išspausdintas M. Jankaus skelbimas, kad jis įkūręs „Varpo“ ekspediciją, kuri visus lietuviškus laikraščius, tikiybines bei mokslo knygas siunčianti „į visą svieta, į Ameriką ir į Maskoliją už labai pigias prekas...“⁴⁸

Jo leidžiamame „Varpe“, „Ūkininke“ ir visuose vėlesniuose laikraščiuose buvo spausdinami naujai išėjusios ir gaunamos pirkti lietuviškos spaudos sąrašai. Platino jis ne tik visų Rytų Prūsijos spaustuvinių lietuvišką spaudą, bet ir Amerikos lietuviškus leidinius⁴⁹.

Tačiau, savaime suprantama, kad M. Jankus visų pirma rūpinosi išparduoti savo spaustuvės produkciją. Tuo tikslu jis yra išleidęs kelis savo spaustuvės leidinių katalogus⁵⁰, kvietė įvairių laikraščių leidėjus keistis ja mai-nais⁵¹.

Prisidengdamas oficialiu spaudos prekybininko vardu, M. Jankus dirbo ir didžiulį kontrabandinį lietuviškos spaudos platinimo darbą Lietuvoje. Kaip minėta, jis išbandė knygnešio duonos su „Aušra“, t. y. anksčiau nei spaustuvininko. Vėliau, aktyviai įsitraukus į spaudos leidimo darbą, M. Jankui neliko laiko dažnoms išvykoms į Lietuvą, tačiau jis noriai padėdavo kitiems knygnešiams gauti spaudos, pereiti sieną, o, reikalui esant, skolindavo jiems savo dokumentus. Jankų namai Bitėnuose buvo daugelio

knygnešių prieglobstis ir svarbus spaudos platinimo centras.

Kai kuriuose šaltiniuose minima net M. Jankaus nustatyta knygų kontrabandos organizacija⁵², kuria vėliau pasinaudojo ir kiti knygnešiai. Pats M. Jankus rašė, kad, platinant „Aušrą“ ir jos kalendorius, nesulaukus pagalbos iš kunigų, teko jam pačiam surasti vietų pasienyje bei žmonių, kurie nešų spaudą ir platintų ją Lietuvoje. Iš Klaipėdos krašto vietovių, per kurias buvo gabenama spauda, M. Jankus mini Katyčius, Smalininkus, Eitkūnus ir keletą kitų. Iš pagalbininkų Lietuvoje jo nurodomi M. Davainis-Silvestravičius, St. Didžiulis, St. Raila, P. Kriaučiūnas, knygnešiai — P. Mikolainis, J. Beliakas-Bielinis, J. Antanavičius ir kt. Įdomu, kad į knygų kontrabandą jam pavyko įtraukti net rusų muitinės darbuotoją Jakubauską. Daug padėjo M. Jankui platinant spaudą ir tuo metu Rygos policijoje dirbęs poetas J. Miliauskas-Miglovara. Knygnešiai, pernešę į Lietuvą draudžiamą spaudą, siųsdavo ją į Rygą J. Miliauskui, o šis, M. Jankaus nurodytais adresais, persiųsdavo atskiriems asmenims į Lietuvą ir Rusiją⁵³. M. Jankus, be J. Miliausko, naudojo ir kitų caro valdžios neįtariamų asmenų vardus lietuviškai spaudai populiarinti. Antai žinoma, kad spaustuvininkas siuntė tos spaudos į Rusiją žinomo Maskvos universiteto profesorius F. Fortunatovo vardu⁵⁴.

Nebodamas persekiojimui, jis padėjo, kaip matėme anksčiau, lietuvių ir baltarusių socialdemokratams ne tik išleisti, bet ir platinti revoliucinę spaudą. Reikia paminėti, kad M. Jankaus

⁴⁸ „Varpas“, 1890, Nr. 1, p. 16.

⁴⁹ „Ūkininkas“, 1891, Nr. 1, p. 64.

⁵⁰ Pvz., Katalogas lietuviškų knygų spausdintų bei gaunamų pas M. Jankų. Bitėnai, spauda Jankaus, 1901. 4 p.

⁵¹ „Saulėtaka“, 1900, Nr. 1, p. 200.

⁵² MAB, F 103, b. 1, lap. 26.

⁵³ Jankaus M. Iš pirmosios knygų platinimo gadinės.— Kn.: Knygnešys. T. 2. K., 1928, p. 305.

⁵⁴ MAB, F 103, b. 27, lap. 1.

ryšiai su baltarusių veikėjais, kovojusiais prieš carizmą, nesibaigė tų kelių knygučių išleidimu ir persiuntimu į Minską. Išspausdinus knygutes, Abramavičius išvyko į Šveicariją. Jankus pasižadėjo toliau persiuntinėti į Baltarusiją Abramavičiaus atsiunčiamą spaudą. Žinoma, kad Abramavičius traukiniu siuntęs M. Jankui į Tilžę „įvairių prieš valdžią nukreiptų knygų dėžę“⁵⁵, kuri turėjo būti perduota į Minską. Tačiau siuntinys Bazelyje nebuvo apmuitintas, ir, atliekant muitinės formalumus Tilžėje, paaiškėjo siuntinio turinys. Siuntinys buvo konfiskuotas. Vokiečių valdžia, talkininkaudama carizmui kovoje prieš pažangią revoliucinę spaudą, sudarė bylą. M. Jankaus bute ir spaustuvėje buvo padaryta krata ir areštuotos visos rastos įtartinos lietuviškos knygos (už 800 markių), kurių niekas spaustuvininkui vėliau negrąžino. Po šio nepasisekimo ryšiai su Abramavičiumi ir knygų siuntimu į Minską nutrūko.

Dirbdamas spaudos platintojo darba, M. Jankus turėjo galimybės pajusti lietuvių liaudies poreikį knygai, spaudai. Jis apgailėstavo, kad tuo metu lietuviškai skaitančios visuomenės ratas buvo gana siauras ir dar siauresni jos interesai. Jis rašė: „Su skaitytojais anuo metu dar sunkiau buvo. Būdavo tokių atsitikimų, kad pasiūlius knygą pirkti, gaudavai atsakymą: „aš vokyte“, kitur „aš katalikė“ Ir taip vieną kartą praėjau nuo Bitėnų net iki Kauno, nė vienos knygos nepardavęs“⁵⁶. Daug priekaištų M. Jankus darė ir kunigams, kurie ne tik kad patys nesidomėjo lietuviška pasaulietine spauda, bet neretai drausdavo ir savo parapijiečiams ją skaityti. Tai iš dalies rodo ir šis M. Jankui rašytas laiškas: „Tamstos vardas

kaipo Reditojaus mažina skaitlių jėmėjų Varpo, nes gal žinai, kad dvasiškieji Tamstą laiko už „bedievi“ social...“ (socialdemokratą — V. S.)⁵⁷ M. Jankus suprato, kad ne tiek dėl jo vardo, bet dėl tų leidinių turinio kunigija nemėgo „Varpo“ ir kitos pasaulietinės literatūros. Antra vertus, plačiai žinomas M. Jankaus kaip „bedievio“ vardas galėjo neigiamai atsiliepti ir jo leidinių populiarumui.

Susipažinus su M. Jankaus veikla lietuviškos spaudos leidime bei jos platinime, matyti, kad jis inėšė nemažą indėlį į lietuvių spaudos ir kultūros istoriją. Ypač vertintinos M. Jankaus pastangos savo leidžiama spauda prisidėti prie lietuvių tautos kovos prieš Klaipėdos krašto lietuvių germanizaciją ir carizmo vykdomą lietuviškos spaudos persekiojimą. Visoje M. Jankaus, kaip spaustuvininko, veikloje buvo glaudžiai persipynę idėjiniai ir komerciniai tikslai. Kaip rodo M. Jankaus spaustuvės produkcijos analizė ir kai kurie paties spaustuvininko pareiškimai, jį galima būtų laikyti spaustuvininku-komersantu, tačiau ir visuomeniniai siekimai jo veikloje vaidino didelį vaidmenį. Spaustuvė jis įkūrė aiškiai idėjiniais tikslais. Žinant tai, kad jis iš spaustuvininko darbo nelengvai vertėsi, net pati spaustuvė ir ūkis kelis kartus buvo patekęs ir varžytines, kad iki pirmojo pasaulinio karo dėl šios savo veiklos jis 9 kartus buvo vokiečių valdžios areštuotas „darosi aišku, kad visoje M. Jankaus leidybinėje veikloje nemaža reišė ir idėjiniai sumetimai, ypač kova su germanizacija. Sunkiomis nacionalinio išsivadavimo judėjimo sąlygomis M. Jankus dirbo, tikėdamas, kad jo pastangos „norins menkیتelę naudą atnesz savo tautai ir tėvynei“ („Naujoji aušra“).

⁵⁵ MAB, F 103, b. 1, lap. 23.

⁵⁶ Jankus M. Apie lietuviškos spaudos praeitį.—„Spaudos menas“. 1940, Nr. 1. p. 6.

⁵⁷ VVU MB, f. 1, D 993, lap. 5.

Резюме

М. Янкус (1859—1946) — известный деятель литовской печати Восточной Пруссии в конце XIX в.— начала XX в. Он участвовал в издании основных литовских периодических изданий его времени — „Aušta“, „Varpas“, сам издавал газеты — „Garsas“, „Tetutė“, „Saulėtaka“ и др.

М. Янкус известный и как печатник — в своей типографии он издал около 350 литовских книг, календарей, воззваний. Его типография в Битенай была основной издательской базой Литовской социалдемократической партии. В ней печатались периодические органы Литовской социалдемократической партии. В типографии М. Янкуса печатались произведе-

дения известного революционного деятеля В. Капсукаса, в ней в 1904 году был издан первый труд основоположников марксизма-ленинизма на литовском языке — «Коммунистический манифест» К. Маркса и Ф. Энгельса. Его типографией пользовались и революционные деятели Белоруссии.

М. Янкус занимался и распространением запрещенной царизмом литовской печатью, организовал нелегальную ее транспортировку в Литву.

Своей деятельностью М. Янкус старался помочь борьбе литовского народа против германизации в Клайпедском крае и борьбе против царизма в Литве.

THE LITHUANIAN EDITOR AND PRINTER M. JANKUS

V. STONIENĖ

Summary

M. Jankus (1859—1946) was a well-known editor and printer of Lithuanian books and newspapers in Germany at the end of the 19th century and in the first decades of the 20th century. He worked under extremely difficult conditions of Lithuanian cultural life (the Lithuanian press ban etc.). He helped much in editing and printing the main Lithuanian newspapers of that time ("Aušra", "Varpas"). He himself has edited some newspapers ("Garsas", "Tetutė", "Saulėtaka", etc.). M. Jankus has published about 350 Lithuanian books, leaflets, etc. His house in Bitėnai once became the printing base of the Party of the Lithuanian Social Democrats. The organs of the press of this party were being issued there for some time. In M. Jan-

kus' printing-house the first Lithuanian edition of "The Communist Manifesto" by K. Marx and F. Engels, some works of the prominent Lithuanian revolutionary V. Kapsukas were published. The Belorussian revolutionaries made also use of his printing-house.

M. Jankus was often engaged with the spreading of the issues of the Lithuanian press prohibited and prosecuted severely by the tsarist Russian authorities. He used to organize the illegal transportation of Lithuanian books and periodicals to Lithuania. In general M. Jankus tried to help the Lithuanian people to fight both against the germanisation and the tsarist policy.